

Summary. Raryts'kyy O. Dialogue reminiscences «With mother in the private»: the author's figure through a prism of time. The article deals with the materials of the dialogue-reminiscences «With mother in the private» where in the conversation of the poet M. Som with Hanna Shcherban', V.Symonenko's mother, little known facts of the artist's biography are specified, the circumstances of writing some poems are clarified, their artistic and esthetic value is determined. The creative profile of the author in the context of the epoch is detailed in the light of various memoir materials.

Key words: dialogue-reminiscences, memoirs, interviewer, interviewee, creative biography.

УДК 821.161.2-6.09

Наталія ГЛУШКОВЕЦЬКА

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ ТВОРЧОЇ МАЙСТЕРНІ ВАСИЛЯ СТУСА НЕВОЛЬНИЧОГО ПЕРІОДУ

У статті на основі аналізу епістолярної спадщини В. Стуса невольничого періоду прослежено специфіку творчої робітні віршописця. Акцентовано увагу на наявних у листах цього часу численних варіантах віршів, коментарях до прочитаних творів, роздумах про сутність поезії та призначення поета. Авторка доводить, що епістолярій митця є одним з основних джерел аналітичного розуміння його поетичної творчості.

Ключові слова: В. Стус, епістолярій, поезія, творча майстерня, ув'язнення, оніричні стани.

Постановка проблеми. Табірна епістолярна спадщина В. Стуса хронологічно окреслена 1972-1985 рр. (окрім 8 місячної перерви між ув'язненнями) є унікальним явищем в

українській епістолярній класиці. Цей масив листів вирізняється екстремальними умовами творення – в неволі, в умовах «вертикальної труни», «ампутованого існування». Епістоли були єдиним більш-менш постійним комунікативним засобом спілкування митця із зовнішнім світом. Відтак, вони акумулювали у собі різноаспектні проблеми буття поета того часу. За влучним висловом М. Коцюбинської, це «біографія душі» непересічної людської особистості [4, 220], «klassичний приклад епістолярного «автопортрета зі свічкою» [4, 218].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Епістолярій митця періоду ув'язнення досліджували М. Коцюбинська [3; 4], Д. Стус [16], В. Соболь [11], Г. Мазоха [6], В. Кузнецов [5] та інші. Незважаючи на перманентну увагу науковців, табірний епістолярій поета все ще містить чимало аспектів для наукової обсервації. Зокрема, потребує подальшого аналізу джерелознавча цінність табірних кореспонденцій для з'ясування особливостей поетичної творчості митця окресленого хронологічного відрізку.

Мета статті. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу епістолярної спадщини митця та поезій, що містяться в листах цього періоду, окреслити коло епістолярного спілкування, визначити літературні смаки, дослідити творчу майстерню поета.

Виклад основного матеріалу. Упродовж табірного періоду життя В. Стус активно листувався із широким колом осіб до якого входили університетські друзі (В. Дідківський, В. Захарченко, О. Орач), побратими-шістдесятники (І. Світличний, Є. Сверстюк, П. Заливаха, В. Чорновіл, Н. Світлична, Ігор та Ірина Калинці, М. Плахотнюк), учасники українського правозахисного руху (З. Красівський, В. Овсієнко, О. Антонів, Я. Лесів, З. Попадюк), учасники російського правозахисного руху (І. Корсунська, Н. Лісовська), літературознавці (М. Коцюбинська, С. Кириченко), журналісти (Р. Довгонь), представники української діаспори (А. Горбач, Віра Вовк, Х. Бремер), матері та дружини ув'язнених (Л. Попадюк, Л. Світлична), члени родини (С. Стус, І. Стус,

М. Стус, В. Попелюх, Д. Стус). Наявність значної кількості адресатів спонукала упорядників епістолярної спадщини митця здійснити розподіл листів на такі, що адресовані до рідних (том 1) і до друзів та знайомих (том 2). Водночас хронологія, умови написання та зміст листів зумовлюють доречність виділення двох періодів у табірній епістолярній спадщині поета, що співпадають із першим (1972-1979 рр.) та другим (1980-1985 рр.) ув'язненнями.

Аналіз невольничого епістолярію дозволяє констатувати, що листи до дружини та рідних надходили відносно «регулярно» впродовж усього терміну, в той час, як до друзів і знайомих, за час п'ятирічного ув'язнення в таборах Мордовії, надійшло лише 19 листів. Найбільш жвавим було листування поета з друзями під час заслання. У листі до студентського друга В. Дідківського В. Стус зауважував: «Пише чимало людей – з цілого Союзу і з багатьох країн Заходу. Листи засипають мене... [13, 106]». Та зовсім не було листів у період кучинського ув'язнення, окрім вірша, надісланого до Азата Аршакяна від 13.08.1984 р. на звороті листівки. А в останні місяці життя поета епістолярне спілкування очевидно повністю блокувалося. Його лист, датований 15.05.1985 р., (тобто за чотири місяці до смерті) завершив тривале епістолярне спілкування із зовнішнім світом.

Листування в умовах неволі не могло бути повноцінним через табірний ліміт (ув'язнений мав право писати спочатку два листи на місяць, а згодом – взагалі один, що й спонукало поета до написання колективних епістол) та штучно створені перешкоди. Кореспонденції долали подвійну перлюстрацію: офіційну – в таборі та неофіційну – в Києві, наслідками якої була або повна конфіскація, або викреслення окремих «підозрілих» рядків, абзаців. У листі до Є. Сверстюка від 8.03.1979 р. В. Стус з прикрістю зізнавався: «Листуватися – тяжко: всі листи, всі листівки, всі висилання – обнюхуються й облизуються, чимало зникає [8, 55]». Засуджені мали право одержувати довільну кількість епістол, проте чимало кореспонденцій було знищено працівниками КДБ, так і не знай-

штовхні своїх адресатів. У листі до дружини від 8.05.1974 р. В. Стус констатував: «Я вже пересвідчився, що мої шефі-певідчепи визначили вузьке коло моїх листодарів, а решту – просто гатять гаткою [14, 80]». Чітко усвідомлюючи небезпечність листування для своїх дописувачів (заликування, шантаж, звільнення з роботи, переслідування родичів, психологічний тиск на дітей і т.д.), був щиро вдячний адресатам і не засуджував тих, хто звертався з проханням не писати.

Листування в табірних умовах слугувало не лише «єдиним вікном у світ [4, 218]», а було невід'ємною частиною існування поета. Зокрема, друг юнацьких літ поета В. Захарченко стверджував, що Стус «... любив писати листи. Тут він був традиціоналістом. На нього не діяв навіть наш драконівський час, коли в наших листах міг будь-хто копатись як на пошті так, і в помешканнях під час численних кадебістських трусів. І в цій любові до листування теж була незалежність його духу [2, 37]». Таким чином, саме в листах він реалізував свою життєву позицію, висловив міркування щодо подій суспільно-політичної дійсності, відобразив власне світосприйняття. Листи були для Стуса життєвою необхідністю, джерелом вітальної сили: «Знаю, що писати до мене було тяжко всім, знаю, що найцікавіші листи до мене залишилися мною не прочитані, але не раз і не два те, що долало перлюстраційні бар'ери, нагадувало, що десь там є Київ, є друзі, є Україна, любові до якої мене вчать зновб, віддаливши мене од неї на 14 тис. км. [13, 94]».

Стус воював за кожен конфіскований лист, даючи вказівки рідним та друзям як оптимізувати епістолярний діалог. Зокрема наполегливо радив нумерувати кореспонденції, висилати рекомендовані листи з рекомендованими повідомленнями або цінні листи, зберігати квитанції, щоб в разі неповернення повідомлення про вручення рекламирувати про відшкодування.

Епістолярна спадщина поета є одним з основних джерел аналітичного розуміння його творчості. Листи практично не містять фактажу особистого життя, натомість – глибокий

аналіз атмосфери часу, оцінка фактів літературного життя, реакція на політичні події, демонстрація широкого кола інтересів: літературні зацікавлення, філософія, мистецтво, мовознавство, музика і т.д.

Епістолярні студії поета демонструють рецензію творів як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. «Коло його лектури, – як слушно зауважує М. Коцюбинська, – досить широке, особливо як на умови табірного «ампутованого» існування [4, 230]», об'єднуючи твори українських, російських, німецьких, американських, іспанських, англійських, польських, італійських, австрійських, грецьких митців. Освоєння досвіду світової літератури стимулювало власні інтенсивні пошуки. Як зазначає Стус у листі до дружини від 10.11.1976, «... мені до серця: філософія особи, новітня філософія, духовна історія – в її репрезентантах, духовність моого народу [14, 250]». Поет все частіше звертався до філософії, занурювався у світ К. Ясперса, М. Гайдегера, Л. Клагеса, Г. Гегеля, С. Керкегора, Ф. Шеллінга, Ф. Бекона, В. Татаркевича та інших філософів.

Стус мав декілька джерел надходження літератури: передплатні видання, книжки, які замовляв через відділення «Книга поштою» або висилали друзі, взяті у співкамерників книги та переписані у листах твори. Коло його лектури в основному окреслене такими передплатними виданнями: «Літературна Україна», «Поезія», «Всесвіт», «Новая и новейшая история», «Иностранная литература», «Вопросы философии», «Вопросы литературы», «Современная художественная литература за рубежом» і т.д. В'язням було дозволено передплачувати радянську пресу і, як зауважує В. Овсієнко, «... кожен старався забезпечитися якомога більшою кількістю, бо не знаєш, де ти, в якій камері будеш – мусив покладатися тільки на самого себе [9, 188]».

Плідну творчу роботу поета гальмувала гостра нестача найнеобхіднішої довідкової літератури. Епістоли свідчать, що він насамперед поребував орфографічний словник, слов-

ник наголосів, словник староукраїнської мови, Шевченківський словник. Ще на ранньому етапі ув'язнення у листі до дружини і сина В. Стус скаржився: «Дуже зле мені без книжок. Ось уже 4 місяці, як на всі мої замовляння книжок ідуть відмови. А так тяжко без бодай Орфографічного словника, Грінченка і т.п. Мовного оточення тут нема, я мізкую, який наголос, і все це наздогад і все це напівсировина [14, 40]».

Потрапивши в незвичні та відверто жорстокі умови існування поет не розчарувався, не опустив рук, а навпаки вибудовував оптимістичні плани щодо самовдосконалення та саморозвитку: «Думаю, що від цього часу я постараюсь взяти все, що можна – буду вивчати іноземні мови, читати, перекладати. Одне слово, робити все так, щоб більше не побільшувати собі клопотів, які впали на мою голову, ніби сніг. Я шитиму рукавиці, а у вільний час працюватиму над собою [14, 11]». Отож, перш за все він давав, щоб не розгубити свою сутність, духовне ество, прагнув максимально абстрагуватися заради досягнення іншого, вищого рівня духовного розвитку.

У неволі митцеві бракує умов для творчої реалізації. В листі до близького друга М. Коцюбинської від 30.07.1974 р. Стус з прикрістю зізнався: «...гірше в творчому відношенні: не відчуваєш, що ключ тебе відтинає від усіх людей, і найближчих і найдальших од тебе. Ходаниця – вона одна годна докучити, що захочеться в найглухішу яскиню [13, 77]» або в епістолах до представниці української діаспори в Бразилії Віри Вовк від 27.11.1975 р.: «Біда в тому, що чимало віршів відвикають від свіжого повітря і самовтрачаються. А вони ж, як форель, полюбляють чисту стихію, де багато кисню. Інше середовище вони переносять тяжко. Зараз вони для мене – більше знаки певності себе, самозбереження, ніж творчого виру [13, 86]».

У епістолярії міститься ключ до розуміння філософсько-естетичної творчості митця. У листах написаних з таборів Мордовії фактично немає скарг на побутові умови, а навпаки домінує думка, що «Тут куди легше, аніж було в Києві, аніж

було в армії» [14, 12] або «... умови для творчої праці тут не гірші за київські» [14, 91]. Митець вважає табірні роки найкращими для творчості, для спілкування з друзями, стверджуючи у листі до І. Світличного від 29.10.1977 р., що «Там вірші пишуться найкраще. Їй-богу – творча робітня [12]».

Аналіз кореспонденцій митця періоду ув'язнення в таборах Мордовії, дають змогу стверджувати, що листи були чи не єдиним способом передати свої твори у «велику зону». Тому, коли цензура була менш прискіпливою, кореспонденції рясніють поетичними творами, особливо епістоли до рідних. Стусові вдалося вислати майже всі поезії, вдаючись до різноманітних хитрощів та конспірації: переписуючи їх у суцільний рядок, зашифровуючи висловлені в листах думки (вживанням попередньо домовлених фраз, які мали приховане значення); замінюючи окремі слова подібними за звучанням; непряме називання осіб.

Властиве С. Стусові вимогливе та критичне ставлення до творчості поширювалося не лише на інших, а перш за все на себе. Тому друзям рідко доводилося чути думку поета про власну творчість, а тим паче позитивну. Проте лист від 28-30.07.1974 р. фіксує високу оцінку поетом своєї творчості: «Трохи почитав своїх табірних віршів – і бачу, що деякі чогось варті – чи не кращі за ті, які я писав до своєї прекрасної катастрофи [14, 89]» або у листі від 20.08.1974 р.: «Час іде не намарне. Чую певне підростання, але про те боюся говорити, аби не помилитися... час зупинено на найкращій для творчості межі. Завжди – час-Голготи – хто б не позаздрив цьому почуванню! [14, 95]».

Не покладаючись лише на власні враження та намагаючись розширити коло читачів, Стус давав читати поезії співкамерникам, висилав у листах рідним, друзям, представникам діаспори. Поет звертався до своїх дописувачів з проханнями надіслати йому «...добру критику, що йшла б на користь тому, що з мене видихається [14, 115]» або «... нехай хто «гавкне чи лайнє» з приводу пересланих віршів, перекладів. Коли ж

шшим просто заборонено писати, то, Валю, візьмися Ти за цю справу – наведи критику на мої рядки, як кажуть наглядачі за чужим духом [14, 135]». Очевидно, що дружина виконала прохання, оскільки в листі від 13-17.06.1975 р. В. Стус погоджується з критикою Ю. Шелеста в тому, що «...дійсно, той світ образний, який є по віршах, уже мусів би мені самому давно збридіти. Але за цих умов він – опертя мое, та стіна, яку я маю підпирати плечима, аби, обороняючись од трьох стін, знати, що бодай один бік надійний [14, 149]».

Разом із тим, аналізуючи свій тюремний доробок, поет стверджував, що в ньому майже немає реалій табірного побуту: «Так ніби я десь посередині – між небом і землею [14, 199]». На властивості В. Стуса переживати оніричні стани, тобто у снах, мріях, спогадах видавати бажане за дійсне, нереальне за цілком ймовірне, акцентує увагу дослідниця творчості поета С. Саковець, стверджуючи, що «сновидіння та спогади стають єдино можливим засобом ескапії від дійсності, розімкнення простору «четири на четири» в необмежений космос, подолання лінійності профаниого часу [10, 14]». Листи поета засвідчують факт творчого збагачення завдяки снам, зокрема, у епістолах до дружини та сина, датованих березнем 1973 р., пишучи про вірш «Ти тут. Ти тут. Геть біла, як свіча», В. Стус підкреслює, що він напливнув «...після полохкого сну – як багаття на вітрі – коли мені чулося, що Ти наближаєшся, марудиш і проминаєш. Я чекав Тебе цілий день, але марно [14, 23]».

Ти тут. Ти тут. Геть біла, як свіча –
так полохко і тонко палахкочеш
і близькістю обірваною врошиш
і лячно позираєш з-за плеча
і йдеш – тунелем довгим – далі – в ніч –
в імлу – і в сніг – у вереск заметілі,
аж оббухають слізми губи білі,
а tremolo світання – мов тирлич.

Тенденція до зародження поезій під час сновидінь простижується і у низці інших листів В. Стуса. Таким чином, за вкрай несприятливих умов, автор зумів віднайти джерело внутрішньої сили та енергії, досягнути стану абсолютної внутрішньої свободи, близькості до вищих сфер розуму і душі, глибини самовираження, що й відрізняє його поезію від суто табірної.

Поет болісно реагував, коли відбирали «найдорожчих його дітей [16, 307]» – вірші, адже «найбільшою Василевою турботою було вберегти їх [9, 144]». Співкамерникам Стуса рідко доводилося бачити процес створення віршів, що було пов'язане з можливістю будь-якого наглядача забрати вірші «на провірку». Як свідчить сусід по камері В. Стуса – В. Овсієнко, «...Стус лише записував вірші, а складалися вони йому завжди і всюди. Це був чоловік, чий розум працював без перепочинку [9, 148]».

Листи із заслання пересипані скаргами на побутові умови, як ось у листі до Анни-Галі Горбач від 4.04.1977 р.: «Шкода марнувати час, волів би плідніших умов, аби щось зробити, аби бодай зберегти те, що вже зроблене, уберегти од «тліну» [13, 98]» або до В. Дідківського від 12.04.1977 р.: «На тутешні умови скаржитися не буду, аби не стали ще гірші (така тенденція є). Найгірше – це гуртожитна кімната, гамір і поденна змора тяжка (це – по секрету) [13, 106]». І як наслідок – «Горячі мої вірші – в цьому гаморі [13, 106]». Незважаючи на те, що заслання передбачало послаблення режиму, проте на В. Стуса ця закономірність не поширювалася, він зазнавав утисків звідуєюди: цікування преси, перешкоди щодо винайму житла, підселення провокаторів, ліквідація віршів і т.д. Не маючи можливості залишитися сам на сам із собою, що вкрай необхідне в процесі творення віршів, митець був абсолютно самотній та позбавлений можливості спілкування.

Найдошкульнішим був психологічний тиск на поета протягом другого ув'язнення: відбирали листи, позбавляли побачень з рідними, пакунків, ларка (протягом місяця дозволя-

лося додатково купити продуктів на 4-6 рублів), за найменшу дрібницю садили до карцеру, проводили постійні обшуки, з чтива дозволяли в камері тримати не більше п'яти одиниць. Творчих людей карали найвищуканіше – відбирали, а часто взагалі знищували написане ними в цих нелюдських умовах. Надто пильними були до Василя, прискіпуючись, провокуючи та відбираючи віршовані твори: « тільки побачать віршований текст – то й забирають. Я вже підозрюю – чи нема якої постанови про заборону римувати [14, 362]». Отож не дивно, що за таких умов В. Стус відчував творчий застій, що віддзеркалилося у листах «...мені під замком поки не пишеться [14, 358]» або «...не пишеться, бо задушений сірістю, одноманітністю, несамотністю [14, 368]» чи «атмосфера надто безвіршина, на жаль [14, 379]».

Проте націлений на саморозвиток В. Стус працював постійно, працював всюди, не втрачаючи робочої форми та робочого ритму. Читав й осмислював прочитане, перекладав, вивчав мови, творив епістолярні шедеври. Ось як оцінює своє становище автор у листі до рідних від 14.02.1982 р.: «Живу, як студент. Кожен день минає так, щоб була од нього користь, щоб я щось пізнавав, про щось думав, чимось побагачував свою душу. Таке відчуття, вкрай потрібне в моїх умовах, дає праця. Ось для того я й працюю, збавляючи очі [14, 417]».

Попри велими несприятливі умови та заборони, за гратаами було створене чи не найкраще з написаного Стусом, зокрема, за колючим дротом народилися такі збірки як «Час творчості», «Палімпсести», «Птах душі».

«Час творчості» є першим масивом невільничої поезії В. Стуса, що був створений за неповних дев'ять місяців перебування поета у слідчому ізоляторі КДБ. Саме там в Стуса стався творчий спалах, наслідки якого поет підsumовує у листі до дружини від 14.06.1972 р.: «Люба моя, приготував Тобі подарунки – недорогі, але від широкого серця: майже 200 віршів і майже 100 перекладів [14, 9]».

«Палімпсести подарувала мені травма. Це майже те, що я бачив у задумі [14, 296]», – зізнався поет у листі до дружини, сина і друзів від 31.12.-1.01.1978р. Існує дві авторські редакції «Палімпсестів»: перша була впорядкована автором під час магаданського заслання в умовах самотності, важкої праці у штолльні, кола особистих проблем, отож «усе це змусило поета зосерeditися винятково на формуванні збірки, аби довести до логічного завершення те, що виливалося на папір упродовж довгих п'яти літ [15, 6]» та друга, яку митець почав формувати під час дев'ятимісячної перерви між ув'язненнями, перебуваючи в Києві. У листах В. Стус називає магаданську версію «меншим корпусом палімпсестів ... цілком самостійної ваги» [14, 296], висловлюючи сподівання на більш сприятливі умови для творчої праці, а тоді «дасть Біг – то буде і більший [14, 296]» корпус збірки. Не маючи певності в тому, що «Веселий цвінттар» і «Час творчості» збережуться, В. Стус включає до «Палімпсестів» усе те, що збереглося в пам'яті та прагне як найбільше віршів переслати на волю в листах. За спостереженням К. Москальця, В. Стус вибудовував «Палімпсести» як «цілісну картину внутрішнього світу, а не звичайну суму написаних за п'ять років віршів, – і формуючи її, – ... вдається до рідкісного в українській поезії прийому, коли останні рядки вірша завдають тему вірша наступного [7, 35]».

Листи дозволяють з'ясувати рідкісні факти, що характеризують останню збірку поета – «Птах душі», створену під час пермського ув'язнення. Цій збірці так і не вдалося вийти з-за грат. Відомості черпаємо з епістолярію поета та мемуарних праць свідків подій. Зокрема, В. Овсієнко, який упродовж двох термінів спільно перебував зі Стусом в у тюремній камері рік та півтора місяці і якому В. Стус давав читати вірші, пригадує, що були вони записані в загальний зошит у клітинку, в блакитний обкладинці, зроблений з кількох учнівських, з кількома десятками віршів, написаних верлібром. Проте ці вірші суттєво відрізнялися від поезій створе-

цілі у мордовський період, оскільки були написані на якісно новому рівні, «декотрі сюжетні, досить довгі [9, 186]», післякі для запам'ятовування, які «вперто бороняться від рим [14, 463]». У листі до рідних збірку «Птах душі» Стус охарактеризував як «...відчайдушно прозову, майже без пафосу, неримовану... сумно-спокійну, без надриву. Стоїчну... [14, 449]» і зазначив, що зібраний містить «...блія 40 віршів. Усі неримовані, близько до розмовної мови, бо в мої 46 років уже ніби й сором римувати (так, наче римування – дитяча забава) [14, 444]». В одному з останніх листів, надісланих до дружини й сина з каторжного табору, поет називає більшу ніж удвічі кількість віршів, констатуючи, що «...десь їх уже за 100. А 50 іще визривають у чернетках [14, 483]», що було свідченням потужного творчого спалаху, про наслідки якого і пише поет.

Листи свідчать, що поліваріантність текстів є однією з характерних рис невольничої творчості Стуса. Це зумовлювалось не лише об'єктивними обставинами тюремної реальності, коли вірші конфісковували, нависала загроза їх знищення і автор був змушений відтворювати поезії, покладаючись виключно на пам'ять, що й спонукало появу практично нових поезій. Проте, є ще й вагомий суб'єктивний фактор цього явища – В.Стус свідомо залишав різні варіанти своїх творів. Аналіз кореспонденцій поета підтверджує цю тезу: «Варіянти хай будуть, вірш хай існує в бур'янах варіантів... Хай вірш так і проглядає з-поміж хащі варіантів – хай. Може, я ще повернуся – щоб глянути – спокоем – на все, а, може, доживу до самотності й тиші! [14, 162]». Як стверджує М. Коцюбинська, поліваріантність пояснюється не тільки технічними причинами, «це, справді, питома якість Стусового поетичного мислення, що корінням своїм сягає у повноту, вичерпність, ситуативність його «самособоюнаповнення» [3, 19]».

Невзажаючи на те, що «поетичне Слово стало причиною Василевої біди, – як стверджує відомий український літературознавець і критик І. Дзюба, – Але воно ж, Слово, віддячилося йому тим, що дало сили і гордости за найтяжчих умов

[1, 18]». Свідомо обравши шлях жертви «перед танком, що все трощить перед собою [13, 124]» (так він називав тоталітарну систему. – Н.Г.), шлях героїчного мучеництва, поет отримав нагороду за життєвий вибір: «О, які прекрасні прозові сюжети мені сняться! Які добре вірші (як літні дощі!) мені спадають на голову – на самоті, без запису, без конкретії, а так, як віщий дар, як сяєво жар-птиці. Оце й усієї моєї відради на великій тузі, тяжкому траурі [14, 479]».

Отже, листи невольничого періоду дозволяють окреслити коло епістолярного спілкування В. Стуса, визначити його літературні уподобання й мистецькі захоплення. Епістоли цього часу можна вважати своєрідною творчою майстернею, яка містить численні варіанти поезій, коментарі до прочитаних творів, роздуми про сутність поезії, роль та призначення поета.

Список використаної літератури

1. Дзюба І. Свіча у кам'япій пітьмі / І. Дзюба // Стус В. Палімпсест: Вибране. – К.: Факт, 2003. – С.7-32.
2. Захарченко В. Він переміг / В. Захарченко // Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: спогади, статті, листи, поезії / [упоряд. О.Ю. Орач (Комар)]. – К.: Укр. письменник, 1993. – 400 с.
3. Коцюбинська М. Василь Стус у контексті сьогоднішньої культурної ситуації / М. Коцюбинська // Слово і час. – 1998. – №6.– С.17-21
4. Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса / М. Коцюбинська // Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. – Львів: Просвіта, 1997. – Т. 6 (додатковий). – Кн. 2: Листи до друзів та знайомих. – С.218-240.
5. Кузнецов В. Етико-естетичні особливості картин сновидінь в епістолярії Василя Стуса / В. Кузнецов // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. – Ч. 1. Вип. 3. – Хмельницький, ХНУ, 2007. – С.289-291.
6. Мазоха Г.С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук:

- спец 10.01.01 «Українська література» / Г.С. Мазоха. – К, 2007. – 25 с.
7. Москалець К. Василь Стус: незавершений проект / К. Москалець // Стус В. Зібрання творів: У 12 т. / редкол.: Д. Стус (голова) та ін. – К.: Київська Русь, Факт, 2007. – Том перший: Ранні вірші (сер.1950-х – початок 1960-х рр.), ДЕЛО № 13/БЕ 1339, Круговерть, Вірші 1960-х років. – С.7-38.
  8. Овсіенко В. Два листи Василя Стуса до Євгена Сверстюка / В. Овсіенко // Сучасність. – 2005. – №5. – С.49-63.
  9. Овсіенко В.В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. / В.В. Овсіенко. – Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. – Кн. 1. – 352 с.
  10. Саковець С.П. Міфопоетика поезії Василя Стуса: автограф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіолол. наук: спец 10.01.01 «Українська література» / С.П. Саковець. – Одеса, 2012. – 20 с.
  11. Соболь В. Василь Стус в контексті європейської літератури / В. Соболь // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: наук. зб. / редкол. С.В.Мишанич (відп. ред.) та ін. – Донецьк: – Видавництво Донецького національного університету, 2001. – Вип.6. – 302 с.
  12. Стус В. Лист до І. Світличного, 29.10.1977. [Електронний ресурс]. / В. Стус – Режим доступу: <http://www.madslinger.com/stus/lysty-do-druziv/>. – Назва з екрана
  13. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів: Просвіта, 1997. – Т. 6 (додатковий). – Кн. 2. – Листи до друзів та знайомих – 263 с.
  14. Стус В. Твори: у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Т. 6 (додатковий). – Кн. 1. – Листи до рідних. – Львів: Просвіта, 1997. – 495 с.
  15. Стус Д. «Палімпсесті» Василя Стуса: творча історія та проблема тексту / Д. Стус // Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. – Львів: Просвіта, 1999. – Т. 3. – Кн. 1. – С.5-22.
  16. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість / Д. Стус. – К.: Факт, 2004. – 368с.

Аннотация. В статье на основе анализа эпистолярного наследия В. Стуса периода заключения прослежена специфика творческой мастерской поэта. Акцентировано внимание на имеющихся в письмах этого времени многочисленных

вариантах стихотворений, комментариях к прочитанным произведениям, размышлениях о сущности поэзии и назначении поэта. Автор доказывает, что стусовский эпистолярий является одним из основных источников аналитического понимания его поэтического творчества.

Ключевые слова: В. Стус, эпистолярий, поэзия, творческая мастерская, заключение, онирические состояния.

Summary. In the article the specificity of V. Stus's creative workshop is traced through the analysis of his epistolary heritage. Special attention is paid to the existing letters of the prison time, versions of poems, commentaries of compositions, thoughts about the nature of poetry and the Poet. The author proves that stusovskiy epistolary is a major source of analytical understanding of his poetry.

Keywords: V. Stus, epistolary, poetry, creative workshop, conclusions onirychni states.